

Сейсенбеков Е.К.,
Тастанов Ә.Ж., Дауленбаев М.Т.

**Қазақтың
ұлттық ойындарын оқу
үдерісінде жастарды
тәрбиелеу амалы ретінде
қолдану**

Seisenbekov Yer.K.,
Tastanov A.Zh., Daulenbaev M.T.

**Using the Kazakh national games
as a means of educating young
people in the learning process**

Сейсенбеков Е.К.,
Тастанов Ә.Ж.,
Дауленбаев М.Т.

**Использование казахских
национальных игр как
средства воспитания
молодежи в образовательном
процессе**

Мақалада жалпы білім беретін мектептердің оқу бағдарламасы аясында өткізілетін спорттың классикалық түрлерімен қатар, Қазақстанда мекендейтін халықтардың ұлтаралық қатынастарына оң ықпал ететін қазақтың ұлттық спорт түрлерінің тәрбиелік тұстары жайлы мәселе көтерілген. Қазақтың ұлттық ойындары дене қасиеттерін дамытумен қатар, өскелең ұрпақтың рухани, мәдениет, моральдік-күш еріктік қасиеттерін дамытады. Оқу жоспарлары мен бағдарламаларын жасақтау барысында спорттың классикалық түрлері: волейбол, жеңіл атлетика, футбол, баскетбол, гимнастика, жекпе-жек түрлерімен қатар, қазақтың ұлттық ойындарының да пайыздық қатынастағы үлесін ескеру қажет. Бәріне мәлім болғандағыдай, классикалық спорт түрлері дене қасиеттерін дамытады. Дегенмен, оқу орындарының басым көпшілігінде ойын ережелері бұқараға оншалықты беймәлім қазақтың ұлттық ойындарынан жарыстар өткізгеннен гөрі, әбден «бауыр басып қалған» спорттың классикалық түрлерінен спорттық жарыстар өткізгенге күштар. Мұндай жағдайларда, «жұлделер» үшін сайыстарда қазақтың ұлттық спорт түрлерінде өте көп кездесетін әділдік, серілік, қарсыласты сыйлау, ерлік, тектілік секілді қасиеттер жоғалып кетіп жатады.

Түйін сөздер: ұлттық ойындар, спорттық жарыстар, оқу бағдарламалары мен жоспарлары, руханилық, тәрбие, моральдік қасиеттер.

The article raises the question about the upbringing side of the Kazakh national games, which along with the classical types of activities organised in the framework curriculum of comprehensive schools, has a beneficial effect on inter-ethnic relations of the peoples of Kazakhstan. Along with the development of physical qualities, the Kazakh national games develop children's spiritual, moral and volitional qualities, culture. Teaching curricula and programs must take into account the share of the national games as a percentage along with the classic sports like football, athletics, volleyball, basketball, gymnastics and martial arts elements. They are known, to develop motor skills, but mostly sporting events take place in the classic sports, the organizers find it difficult to be pioneers because to carry out classical events is much easier than unfamiliar to debut in the national game. Kazakh national games are famous for fair play, generosity, courage, respect opponents.

Key words: national games, sporting events, educational programs and plans, education, spirituality, moral qualities.

В статье поднимается вопрос о воспитательной стороне казахских национальных игр, которая наряду с классическими видами спорта, проводящихся в рамках учебной программы общеобразовательных школ, оказывает благотворное влияние на межнациональные отношения народов Казахстана. Наряду с развитием физических качеств, казахские национальные игры развивают у детей духовные, морально-волевые качества, культуру. При составлении учебных планов и программ необходимо учитывать долю национальных игр в процентном отношении наряду с классическими видами спорта, как: футбол, легкая атлетика, волейбол, баскетбол, гимнастика и элементы единоборства. Они, развивают двигательные качества. В основном спортивные соревнования проводятся именно по классическим видам спорта. Организаторы соревнований затрудняются быть первопроходцами, т.к. проводить классические соревнования намного легче, чем дебютировать в малознакомой национальной игре. Казахские национальные игры славились честной игрой, благородством, мужеством, уважением соперников.

Ключевые слова: национальные игры, спортивные соревнования, учебные программы и планы, воспитание, духовность, моральные качества.

**ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ
ОЙЫНДАРЫН ОҚУ
ҮДЕРІСІНДЕ ЖАСТАРДЫ
ТӘРБИЕЛЕУ АМАЛЫ
РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ**

Кіріспе

Әр халықтың ұлттық ойындары сол елдің дене қасиеттерінің даму мәселелерімен байланысты қимыл-қозғалыс қасиеттерін, әсіресе, мектепке дейін және мектеп жасындағы балалардың дене қасиеттерінің дамуын нақтылай көрсетеді. Дегенмен, қай елде немесе ел аумағында болмасын, қозғалмалы немесе ұлттық ойындар қаншалықты дамығанымен, классикалық үлгідегі спорттық ойындардай кең ауқымда таралмаған. Оған, мысалы, Кеңес заманы кезінде әртүрлі жағдайлар себепкер болған: асық ойындарын, ат жарыстары түрлерін, бала кезімізден жарыса тебетін ләңгі ойындарын «бай-манаптардың заманын көксейтін ойындар» деп, сабақ үзілістерінде талай рет мектеп мұғалімдері бұрыш-бұрыштан қуалап, сабаққа кіргізетінін Кеңес кезінде оқығандардың есінде болар. Оқу үдерісіндегі қозғалмалы ұлттық ойындардың үлесі пайыздық эквивалентпен алғанда, көбінесе, бастауыш мектептерде орын алады. Ұлттық ойындардың тәрбиелік мәні қай жас болмасын, маңызы көп екенін есте ұстаған абзал. Қазір ғой, оқу орындарындағы дене шынықтыру мұғалімдерінің оқу үдерісінде, әсіресе, орта және жоғары сынып оқушылары үшін классикалық спорт ойындары (футбол, волейбол, баскетбол, гандбол) әлдеқайда басым боп кеткен.

Жұмыстың маңызды ғылыми бағдарламалармен және сарамандық міндеттермен байланысы

Әрине, спорттық ойындар қимыл-қозғалыс қасиеттерін дамытады. Алайда, бұл жерде, негізінде, қандай да болмасын әдістерді үйретуді қолдана отырып, жеңіске жетуді көздеген спорттық ойындардың командалық түрлері болғандықтан, рухани түрдегі әділ спорттық сайыс, қарсыласқа деген сыйластық, «Фэйр плей» әділ ойын ережелерін сақтау сияқты тектілік қасиеттер азайып, тіптен, жоғалып кетіп жатыр. Жалпы білім беретін мектептердегі дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби іс-қызметін нақты көрсететін күнтізбелік спорттық жарыстардағы жүлделі орындарға талас барысында (олар да міндетті компонент ретінде саналса да), сағат сандарын аз көрсететін «Қозғалмалы ойындар», «Гимнастика», «Жекпе-жек

түрлері» спорт түрлері «Спорттық ойындардың» көлеңкесінде қалып қоюда. Бұл жағдайда, дене шынықтыру мұғалімдері сабақтың міндетті және нұсқалық бөлімдері енгізілген дене шынықтырудың мемлекеттік бағдарламасына [1] сүйенгенімен (сабақтың нұсқалық бөлімі жалпы сағаттар саны көлемінің 28% құрауы қажет), нұсқалық бөлімге «Спорттық ойындардан» басқа спорт түрлерін енгізу өте сирек болуда.

Мақаланың мақсат-міндеттері, материалдары және әдістері

Дене шынықтырудың дамуының заманауи этапында оқушылардың дене тәрбиесінің мақсат-міндеттерін қою барысында өзгерістер енгізілуде. Мамандардың пікірінше [2], білім алушылардың дене тәрбиесінің басты мақсаты – саламатты өмір сүру салтының бір бөлігі ретінде, оқушының жекеленген жоғары деңгейдегі жеке дене мәдениетін бір қалыпты дене шынықтыру – спорттық айналысулар арқылы қалыптастыру болып табылады.

Республикалық деңгейде жастардың тәрбиесінде дене шынықтырудың үлкен рөлін сипаттайтын «Қазақстан Республикасының дене шынықтыру және спорт туралы Заңы» [3], «Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі дене шынықтырудың дамуы және балалар мен білім алушы жастардың дене тәрбиесі бағдарламасының Концепциясы» [4] секілді, бірқатар заңнамалық құжаттар қабылданған. Алайда, мамандардың пікірінше [5], қазіргі кезде болып жатқан әлемдік дағдарыс дене тәрбиесінің мемлекеттік жүйесінің әлсіреуіне, осыған байланысты, қоғам үшін дене шынықтыру жүйесінің өзі осы жүйеден тыс дами алмайтын дайынсыздығын көрсететін бірқатар жағымсыз зардаптарға әкелуде: дене жаттығуларымен айналысуға деген қызығушылықтың азаюы; адамның дене шынықтыру іс-шаралары түрлерімен айналысудың өздігінше ұйымдастырушылық дайынсыздығы немесе дайындығының аз болуы; дене шынықтыру мұғалімдері мен әдіскерлерінің заманауи талаптарға деген құзырлық деңгейінің сәйкессіздігі, олардың дене жаттығуларымен айналысудың жаңа мазмұны мен түрлерін, жаңа заманауи технологияларды меңгерудегі көрінетін кәсіби дайындығының жеткіліксіздігі.

Бүкіл әлемді өрмекшінің торы сияқты орап алған ғаламтордың пайдалылығы туралы қаншама мысалдар келтірілсе де жарасады, алайда, ол денсаулықты жақсартпайды, шынық-

тырмайды. Керісінше, антипедагогикалық тұрғыдағы әртүрлі жаңалықтар мен баланың психикасына кері әсер ететін сайттар, бағдарламалар қаптап кеткен. Қазақстан Республикасының құзырлы органдары ондай жағымсыз сайттарды өшіріп тастау әрекеттерін жасауда. Бірақ, торы үлкен аудан сытылып шығып кеткен майда шабақтар секілді, зиянды сайттар әлі де толығымен жойылмаған. Міне, сондай сайттарды көріп алған бала ойламаған жерден, әртүрлі деңгейдегі бұзақылық әрекеттерге баруы мүмкін. Тура осындай жағдайларда қазақтың ұлттық ойындарының пайдасы зор болуы мүмкін, егер, тәрбие әдісі дұрыс жолға қойылса. Сондықтан да, миы әлгіндей зиянды сайттардан, компьютерлік ойындардан «зомби» боп қалған баланы халықтың баяғыдан бері келе жатқан салт-дәстүрлері негізінде қаланған қазақтың әртүрлі қозғалмалы ұлттық ойындары арқылы қайта тәрбиелемесе, зардаптары өте күрделі боп кетуі әбден ықтимал.

Дене шынықтыру сабақтарындағы ұлттық ойындардың тәрбиелік жағы дене қасиеттерін дамытумен қатар, дүниетанымдық көзқарастың қалыптасуына оң ықпал етеді, қоршаған орта мен өз құрбы-құрдастарына деген гуманистік тұрғыдағы қатынасты орнатады, ойын барысында тығыз араласып, үлкендер арасында болып жататын ұлтаралық жанжалдар кезінде орнайтын кикілжіңдерді оң шешімді етеді, балалар арасында ұлтаралық қатынастарды бекітеді. Егемендік орнаған алғашқы жылдары еліміздің әртүрлі түкпірлерінде тұрмыстық, әлеуметтік секілді, әртүрлі жағдайларға байланысты болған жергілікті халық пен басқа ұлт өкілдері арасындағы ұлтаралық түсініспеушіліктер орын алған кезде, қазақ ұлтының балалары үлкендер секілді баса назар аударып, мән бере қойған жоқ, басқа ұлт балаларымен бірге ойнап, бірге мектептерге барып жүрді. Қазақ балаларының ұлтаралық қатынастарға деген толеранттығы – жасы үлкендерге деген тәрбиелік пен құлақ асушылық элементтері бар қазақтың ұлттық ойындарынан алған тәрбиесі десе де әбден жарасады. Себебі, қай ұлттық ойынды алсақ та, дене қасиеттерін жетілдірумен қатар, салт-дәстүр негіздері тәрбиемен тығыз байланысқан адамгершілік факторды көруге болады.

Ересек халық пен мектепке дейінгі, мектеп жасындағы балалар арасында қазақтың ұлттық ойындарын дамыту үшін дене шынықтыру мен спортты кеңінен танымал ету жұмыстарын жасау қажет. Дене шынықтыру және спортты, саламатты өмір сүру салтын насихаттау үшін, заманауи кезеңдегі қоғамда орнығып қалған спорттың не-

гізгі түрлерімен сәйкес арнайыланған бөлімдерге бөлуді қажет етеді. Ересек халық пен балалар арасында қазақтың ұлттық ойындарын дамытуды іске асыратын спорттың өзара байланысқан екі негізгі түрлері бар: бұқаралық спорт және жоғары жетістіктер спорты. Біріншісі қоғамның дене шынықтыру мен дене тәрбиесі жүйесінің органикалық бөлімі боп табылады: бұқаралық спорт салыстырмалы түрде ғана адамдардың жасымен, денсаулық жағдайымен, дене дамуы деңгейімен шектеледі. Әрбір адам өз өмірінде бұқаралық спортпен еш болмаса бір рет болса да айналысқан. Себебі, спорт «Дене шынықтыру» оқу пәнінің ажырамас бөлігі ретінде оқу орындарының барлық типтеріндегі бағдарламаларына және Қарулы Күштердің, барлық күштік ведомстволардың әскери-дене дайындығына міндетті түрде кіреді. Оқу пәнінің бұл түрінде бәрінен бұрын жалпы білім беру-тәрбиелік, дайындық-қолданбалы, сауықтыру және қайта қалпына келу міндеттері іске асырылады [6].

Бұқаралық спорт – жоғары жетістіктер спортының негізі, өскелең ұрпақтың дене дайындығы жетілдіруінің шарты. Жоғары жетістіктер спорты белгілі бір спорттық іс-қызмет саласында адамның жеке мүмкіндіктері мен қабілеттіліктерін анықтау негізінде (спорт бөлімдері, соның ішінде, ұлттық спорт түрлері бойынша тереңдетілген мамандану және жоғары шекке дейін өсетін функционалдық жүктеме-лерді қолданумен байланысқан жекеленген оқу-жаттықтыру үдерісі арқылы) барынша, рекордтық көрсеткіштерге жету. Мұнымен қоса, олар үшін эталондық бағдарлауларды модельдеу, мектепке дейін, мектеп жасындағы балалар мен ересек халық арасында спорттық жетілдірудің ең тиімді де, әсерлі амалдарымен және әдістерімен классикалық спорт түрлерімен қоса, ұлттық спорт түрлерін өткізудің бұқаралық сараманымен қаруландыру болып табылады. Жоғары жетістіктер спортындағы рекордтар, ресми халықаралық, ұлттық және басқа да спорттық жарыстардағы жеңістер бұқаралық спорттың дамуындағы моральдік ынталандыруын құрайды [7]. Мысалы, 2012 ж. Лондон Олимпиадасындағы қазақстандық спортшылардың жетістіктері халық, әсіресе, жасөспірімдер арасында зор патриоттық сезімді, ынталануды, алға қарай дамуды оятты. Спорт тарландары Серік Сәпиев, Илья Ильин, Владимир Винокуров және басқа да жеңімпаздар мен жүлдегерлерге еліктеу арқылы, жасөспірімдер еліміздегі әртүрлі деңгейдегі спорттық мектептерге жүздеп, мындап жазыла бастады.

Зерттеу нәтижелері

Оқушылардың дене тәрбиесіндегі ұлттық ойындардың ғылыми-теоретикалық алғышарттарын жасақтау барысындағы түсініктік және әдіснамалық аппараттың негіздері ретінде келесілер алынды: оқушылардың жеке тұлғалық жекеленген дене мәдениетінің қалыптасуына негізгі зейін аударылуы үшін дене шынықтыру концепциясы арасында ең тиімдісі ретінде Спартиандық қозғалыстың концепциясы, деп есептелінді. Ол туралы, В.И. Столяровтың пікірінше, жеке тұлғаның жан-жақты және үйлесімді дамуына дене (тән), психикалық және рухани дамуының бірлігін қарастырады, деп айтылған [8].

Дене шынықтыру іс-шараларына қатысушылар үшін (дене шынықтыру мұғалімдері, пән мұғалімдері, оқушылар, дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарын ұйымдастырушылар, ата-аналар) іске асырудағы әр саласында (білім беру мекемелері, мектептен тыс мекемелер жүйесі, жанұя) жұмыстарды реттей орындау (коррекциялау) мазмұны мен осы көріністерді жетілдіруге арналған құзырлықтар бойынша жұмыстарды орындау шарттары жасақталған. Білім алушылар үшін бұл – олардың жеке дене мәдениеті және т.б.

Дене шынықтыру және спорт саласында ұлттық ойындарды одан әрі дамытудағы мемлекеттік органдардың арнайыланған реттеуші рөлі қоғамдық денсаулықты нығайту мен адам потенциалын дамыту жеке тұлға мен қоғамды жан-жақты дамытудағы азаматтардың тең құқықтарын бекіту мен кепіл беруіндегі әлеуметтік стратификацияны реттеуде жатады. Бұл саладағы мемлекеттік саясаттың мақсатына әлеуметтік қорғау деңгейінің жоғарылауы мен жалпы дене шынықтыру және спорт саласында азаматтардың өз іс-қызметтерін іске асыруы, азаматтық өзіндік ішкі сана-сезімді қалыптастыру; ұлттық ойындарды мектепке дейін, мектеп жасындағы балалардың және ересек халықтың тұрмысына енгізу арқылы саламатты өмір сүру салтын қалыптастыру, жастар арасында нашақорлық, ішкілікке салыну және құқық бұзушылықтың алдын алу; халық арасында дене шынықтырумен ұлттық ойындармен, спортпен бұқаралық түрде айналысу үшін жағдайлар жасау жатады.

Ата-аналар, дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарын ұйымдастырушылар және пән мұғалімдері үшін қазақтың ұлттық ойындарын оқушылардың дене тәрбиесі бағдарламасына

енгізу мәселелері бойынша білім беру бағдарламалары жасақталуда. Онда міндеттер, арнайы семинар тақырыпнамасы, оларды іске асыру жөніндегі әдістемелік нұсқаулар, сынақ талаптары енгізілген болуы керек.

Білім беру органдары ұйымдастырған семинарларда, оқытушылар конференциясында және басқа да іс-шараларда спорт бөлімдері бойынша оқу сағаттарын үйлесімді бөлу мәселелері әрдайым көтерілуде. Сол кезде ұлттық ойындар жөнінде үнемі көп айтылады. Жоғарыда көрсетілген спорт бөлімдерін одан әрі нығайту үшін, әдіскер мұғалімдер, еңбек өтілі көп педагогтар білім беру мекемелерінде дене шынықтыру пәнін жақсарту жөнінде көптеген ұсыныстар айтады. Соның ішінде, оқытудың жаңа технологияларын қолдана отырып, қазақтың ұлттық спорт түрлерін кеңейту мәселелері кеңінен қозғалады.

Солардың арасында мамандар білім алушылардың дене тәрбиесіндегі ғылыми басымдылықтарды, дене тәрбиесінің әртүрлі концепцияларын бөле көрсетеді. Соңғыларына спорттық дене тәрбиесінің концепциясы, оқушының жеке дене мәдениетін қалыптастыру, олимпиадалық білім, дене тәрбиесінің сауықтыру технологиясы, дене шынықтыру-спорттық қозғалысты жатқызуға болады. Бұның бәрі мектепке дейінгі, мектеп жасындағы балалардың жалпы білім беретін мектептердегі дене шынықтыру сабақтарында, сыныптан және мектептен тыс спорттық іс-шараларда және ересек халықтың аулалық ойын аландарында, жұмыс орнындағы спорттық зал мен аландарда ұлттық ойындармен айналысу үшін оңтайлы жағдайлар жасайды [9].

Қазіргі кезде мамандар өздерінің барлық күштерін заманауи оқушылардың дене тәрбиесі-

нің мақсаттарын іске асыруға, нақтырақ айтса, олардың жеке дене мәдениетін қалыптастыруға бағытталған. Соңғысы дене (тән) жетілдіруі мен рухани дамудың үйлесімді бірлігі ретінде қарастырылады.

Негізгі заңнамалық құжаттың бірі ретінде «Дене шынықтыру» пәні бойынша Мемлекеттік Жалпы Білім Беру Стандарты (МЖББС) болып табылады. Бұл құжаттағы шешуші заңнамалық ереже ретінде білім алушының дене жаттығуларымен өздігінше айналысу қызығушылығын қалыптастыру, аталмыш үдерістің дене дамуы, жеке тұлғалық-маңызды құрамы, сапасы және қасиеттерін қалыптастыруға деген ықпалы болып табылады.

Дене шынықтыру мен спорттың дамуының заманауи кезеңінде жастар арасында кең танымал болып бара жатқан әртүрлі спорт түрлері пайда болуда. Оқушылардың қызығушылығының, ынта-жігерінің өзгеруіне байланысты, дене тәрбиесіне қазақтың ұлттық ойындарын қоса отырып, жаңа ұйымдастырушылық түрлерін ұсыну қажет.

Қорытынды

Осылайша, балаларды дене қасиеттеріне тәрбиелей және оқыта – өзінің тікелей міндетін орындай отырып, дене шынықтыру мұғалімдері саламатты өмір сүру салтын насихаттаушы, сол арқылы қазақтың ұлттық ойындарын күнделікті тұрмыста енгізуші ретінде, өскелең ұрпақтың үйлесімді дамуына барлық күштерін салып, өзін үлгі ретінде мектепке дейін, мектептегі балалардың және ересек халықтың ұлттық ойындарды енгізудегі рөлін белсенді насихаттай, белсенді жұмыс атқаруы қажет.

Әдебиеттер

- 1 Жалпы білім беретін мектептегі 1-11 сынып оқушылары үшін дене тәрбиесінен типтік бағдарламалар / В.П. Фирсова мен А.В. Цуркинаның редакциялауымен. – Алматы: Рауан, 1993. – 99 б.
- 2 Переверзин И.И. Школьный спорт в России: Миниэнциклопедия. – М.: Российская государственная академия физ. культуры, школа спортивного бизнеса. – 1994. – 255 с.
- 3 Қазақстан Республикасының дене шынықтыру және спорт туралы Заңы – 3 шілде 2014 ж. – № 228-V (16.11. 2015 ж. өзгертулер мен толықтырулар бойынша) // Sport. – 2015 – № 12. – 8-13 желтоқсан – Б. 5-6.
- 4 Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі дене шынықтырудың дамуы және балалар мен білім алушы жастардың дене тәрбиесі бағдарламасының Концепциясы // Спорттық Қазақстан. – 1992. – 3-10 қараша.
- 5 Матвеев А.П. Физическая культура личности как проблема педагогики // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 1998. – № 2. – С.10-12.
- 6 Таникеев М. Национальные спортивные игры казахов: Сборник научных трудов Каз ИФК, 25-44 стр., 1956.
- 7 Мамытов А. Теория спорта: учебное пособие. – 2-ое доп. изд. – Каракол, 2005. – 236 с.
- 8 Столяров В.И. Концепция спартианского движения // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2001. – № 1. – С. 4-11.

9 Сейсенбеков Е.К. Научно-методическое обоснование внедрения новых организационных форм физического воспитания школьников: дисс...канд.пед.наук.: 13.00.04. Алматы, 2006. – С. 36-98.

References

- 1 Zhalpy bilim beretin mektepterdegi 1-11 synyp oquschylary uschun dene tarbiesinen tiptyk baghdarlamalar / V.P.Firsova men A.V.Tzurkinanyn redakciyalauymen. – Алматы: Rauan, 1993. – 99 b.
- 2 Pereverzin I.I. Schkolnyi sport v Rossii: Minienciklopedia. – М.: Rossiiskaya gosudarstvennaya academia fiskultury, schkola sportivnogo bisnesa. – 1994. – 255 s.
- 3 Qazaqstan Respublikasynyn dene schynyqytyru zhane sport turaly Zany – 3 schilde 2014 zh. – № 228-V (16.11. 2015 zh. ozgertuler men tolyqtyrular boiynscha) // Sport. – 2015 – № 12.- 8-13 zheltoqsan – B. 5-6.
- 4 Qazaqstan Respublikasynyn bilim beru zhyiesyndeги dene schynyqtyrudyn damuy zhane balalar men bilim aluschy zhastardyn dene tarbiesy baghdarlamasynyn Konceptiyasy // Sporttyk Qazaqstan. – 1992. – 3-10 qarascha.
- 5 Matveev A.P. Fizicheskaya kultura lichnosti kak problema pedagogiki // Fizicheskaya kultura: vospitanie, obrazovanie, trenirovka. – 1998. – № 2. – S.10-12.
- 6 Tanikeev M. Nacionalnye sportivnye igry kazachov // Sbornik nauchnyh trudov Kaz IFK, 25-44 str., 1956.
- 7 Mamytov A. Teoriya sporta: Uchebnoe posobie. – 2-oe dop. izd. – Karakol, 2005. – 236 s.
- 8 Stolyarov V.I. Столяров В.И. Концепция спартианского движения // Fizicheskaya kultura: vospitanie, obrazovanie, trenirovka. – 2001. – № 1. – S. 4-11.
- 9 Seisenbekov Yer.K. Nauchno-metodicheskoe obosnovanie vnedrenya novykh organizacionnykh form fizicheskogo vospitaniya schkolnikov: diss...kand.ped.nauk.: 13.00.04. Алматы: 2006. – S. 36-98.